

Язычы-тәрбийәчи

А. Шанг Азербайжан совет әдәбиятының голчман нумайәндәсидир. О, чох муракәб вә эдилийәтләри бир ярадычылыгы йолу кечмиш, әл вә дукури ярадычылыгы йолуна Азербайжан Совет һакимийәти гурудулган сойра башламшыдыр.

А. Шанг ярадычылыгы йолу рәнкәрәндир. О, бачарыгы насир, һөссә шаир, габиллийәти драматург вә ушаг язгычыдыр. Сәл вә төвәзәр бир һисан олан А. Шанг, әйни заманда көзәл төрчүмөчидир.

Ләкин А. Шанг һансы көвәздә, һансы жәлрә жәлрә-язын, һәр шейдән әвәл бир төрбийәчидир. А. Шангн фәалийәтләри төрбийәчиди мейлини күчү вә үстүн олмасы онун педагожи төрүбәси илә багылдыр.

Азербайжанда Совет һакимийәтиндән әвәл етишән халг мұаллимләрини һөчм вә прогрессив сифәтләрини әвүдә үмуми-ләшдириш вә көрәмә сәвәткәр әмүрүнү 34 илән педагожи иш сәрф әтмишдир. О, халг дөфә Бәли мүһитинә дүшүдү күнд. 1900-чү илдән 1934-чү илә гәдәр Бәли мөктәбләриндә мұаллимлик әтмишдир.

А. Шангн педагожи фәалийәтинин 24 илә һигәлбәдән әвәзлик дөврә тәсәдүк әдир. Бу әл бир дөвр илә ки, кәштангист Бәлисиндә иртича чох гүвәтлик халг маариф чиди бәрәк вә ачынаган вәзийәт ичәрсиндә иди. Бәл бир вәзийәт прогрессив фикирли А. Шанг кими мұаллимләрә тәсир көстөрмәк билмәздә. Педагожи фәалийәтинин илә илдәриндә о, сәйр мұаллим кими 4—5 мөктәбдә ишләмәйә мөчүр иди.

А. Шанг педагожи иши хусуси истәдәл вә ярадычылыгы иши һесаб әтмишдир. Язычы бу бәрәдә 1925-чи илдә яздыгы магаләләринин бириндә бәлә дейир: «Шәр ишдә

истәдәл ләзим әдүдү кими мұаллимликдә дә истәдәл олмамдыр. Бу истәдәл олмә-яларын көзәл билдийи үсүд илә вердәләрә билдә бәлә әнүк вә чәвһәс әдүр. Сәвүн гыһасы: һәр мұаллим үсүләрә көзәл ашина олмәдә бәрәбәр вә мөйлий вә шәхсийәтиндә дә үвүтмәмәлдир. Дәрсә әвүн һәр бир заман дә чөрчивә ичәрсинә сыхмага чалышмамышлар».

А. Шанг чох чөтәнликлә, о заман Бәлини 5-чи шөһәр мөктәбиндә дөрс дейән мұаллим-язгычы Ә. һагвердиев вә башга демократик фикирли мұаллимләрин көмөйлдә ялнәз 1904-чү илдә 4-чү шөһәр кимназиясына мұаллим тәйин олун башлар.

Ләкин көһнә мөктәбләрдә тәйин олунан шәхсийәт әмләрин, мәлдүд вә мүртәчә программаларын зәрәри һакимийәтә олмасы А. Шангн гәт-и әтиразына сәбәб олурду. Демократик фикирли мұаллим бу зәрәри тәйин үсүләрә тәйин әтмишди. Буна көрә дә А. Шанг шәрһәт дөрсләринин чүртә һакимийәтин дөрс әдәрәк, кәччә һәсәл ая диләни, дүһиәви әмләри әйрәтмәй бәлгәт әдир, әвү дә бу йолдә гызгын фәалийәт көстөрдир. Янәчә хәлрәләрдә бәлә бир марагыл әһваләт һагы әдир:

«Бәлән шәрһәт дөрсләри сәвәтләрдә ая дилә кәдлийиһи мүдир вә мүһитин һәрәдән исә хәбәр тутумш вә бир күн шәрһәт дөрсиндә һәр һакис сифә күрив вә кәдлийиһи һохладылар. О күн сифидә тәсәдүк Азербайжан шаирларын биринсин әсәрини тәһликә әдирдим. Тәләбәләрдән һ. Тәлимшиһи аяга гәлхәрәг: «Мүдир һазрәтәри, бу күн «мирас» гануларынш» кәччирин дөһә чәвәк верди вә буһуыз дә мөсәлә һалә олунду».

Бу чүр прогрессив фәалийәтинә көрәдир ки, А. Шангн фикирләри вә габәгчәл фикирли маариф ишчиләри арасиндә

бөйүк һөрмәти вә нүфүзу олмушдур. Әз шәкирләриһи нүмунә олмәк, олларын мәһәббәтинн гәзәмәг А. Шангн педагожи бачарыгынын һөчмәси иди. Иртича йәләриндә А. Шанг дөрс дейдиш шәкирләрдә йүксәк вә һәчмәк әхләги сифәтләр әһилмәгә, оллардәки ярадычылыгы бачарыгына һикмәшәф әтирмәк чох көмәк әтмишдир.

1907-чи илдә Азербайжан мұаллимләринин II гурултайиндә габәгчәл фикирли аламлар маариф ишинин бир сыра мәсәләләри илә яһашы әдәрәк, ая диләндә програм вә дөрсләрдә ярадычылыгы чох чиди мәсәлә кими ирәли сурмушлар. Гурултайда бу иш М. Мәһмүдбөһөв, Ф. Агазәдә, С. С. Ахундов, А. Шангә тәшһирәлимишдир. Бу мұаллимләр 1909-чү илдә «Пәнччи ил» алы әлмиш, педагожи-методик чөһөтән файдалы бир вәсәһт төрбәт әдирләр. һәчм дөрслик классик рус әдәбиятындә төрчүмә олунмуш нүмунәлар, А. Сөһрәт, М. Ә. Сәбир вә А. Шангн ушаглар үчүн яздылар әсәрлә әсәсиндә төрбәт олунмуш, сәл вә айдын Азербайжан диләндә язгыншыдыр.

А. Шанг вә онун гәлән йоллашларышчч бу чүр файдалы дөрс китәбләри төрбәт әтмәси вә бу дөрсликләрдә кәччә һәсәл дөгә ая диләни әйрәтмәк, оллары рус вә Азербайжан әдәбиятынын аһш нүмунәләри илә тәһлиш әтмәк о заман буржуа милләтчиләрин чох һәрәһәт әтмиш вә гәзәбләндирмишди. Ләкин А. Шанг вә онун гәлән йоллашлары һөчм ярадычылыгы йолундан чәкәһмәмиш вә төрбәт олунан дөрслик өз файдалы тәсиринн көстөрмишдир.

А. Шангн: «Ушаг тешмәй» (1907), «Күлшәки әдәбият» (1910), «Күләр» (1912), «Мидли һирәт китәби» (1922), «Дөрүчүчү ил» (1927) вә с... дөрсликләри бәли методоложи, әлми-методик сәһә-

ләрини вә һөсәяләрини олмасына һакимийәт, өз дөврү үчүн чох файдалы олмушдур.

А. Шангн педагожи ишлә бу чүр аһшдан вә мөһкәм әдәрәк олмасы онун бәли ярадычылыгына да тәсир әтмиш, онун Азербайжан совет әдәбиятында ушаг һәялини, психологик сәһи вә диләни мүкәмәл билән гүвәтлик бир сәвәткәр кими етишмәсинә сәбәб олмушдур.

А. Шанг ялнәз ушаглар үчүн яздыгы әсәрләрдә дейди, бүүнү ярадычылыгында әсәсән бир төрбийәчи кими әвүнү көстөрдир. А. Шангн Азербайжан ушаг әдәбиятынын яраһасы вә һикмәшәфиндә бөйүк хымәтләри вәрдир.

Әввәлә, А. Шанг ушаглар үчүн яздыгы әсәрләриндә кәччә охучуларын аһш вә билнә сәвийәсини һәзәрә аһш бир сәвәткәрди. Бу, онун әсәрләринин һәлә марагыл охунмасына көмәк әдир. А. Шангн ушаглар үчүн яздыгы әсәрләри башлачы әдәрәк үч түрлә бәлмәк әдир: 1. Мөктәб яһш кичнә ушаглар үчүн; 2. Ени етмәләр үчүн; 3. Көчләр үчүн.

А. Шанг «Өвчүчү багалар», «Үг-тыг һәвәм», «Түзүк һөччә кәдир» вә сәир бу кими әсәрләри мөктәб яһш ушаглар, «Вәзифә» һәкәйәси кими әсәрләри ени етмәләр, «Дурсун», «Араз» кими бөйүк һәчмәл әсәрләри бәли көчләр үчүн язмышдир.

А. Шангн иди әсәрләриндә ушагларын әлә төрбийәсинә күһүн ер верилмишдир. Мұаллим ушагларын төрбийәсиндә әләлини рәлушу «Ана», «Хасай», «Вәзифә» вә сәир әсәрләриндә үмумиләшдиришдир.

Совет әсәрләсинн төрбийәсә рәлушу дүкүчү һәлә әдән А. Шанг ата вә әлиһин ушагларын төрбийәсиндәки рәлуздән бәлә әдән «Ана» пәсиңдә дүкүчү һөчмәләрә кәлмиш вә көстөришдир ки, әләдә ушагларын коммунист охлагы рәһундә төрбийәсин үчүн ата-әлиһин зәһриә мөсүл вә шәрәфли вәзифәләр дүшүр. Ата-әналәр бу чиди вә үмумхалг әһәмийәти олан мөсә-

ләлини һөдәсиндән яһш йтмә сәвкә, сәһмийәт вә сәдәгәтәз әлиһәк һөчмәчәсиндә кәлә биләләр.

Мәһз бунун һөчмәчәсидир ки, А. Шанг әсәрләриндә һәләлиг һәрәкәтләри илә әлиһәдә ушагларын дүкүчү төрбийәсини позан вәзийәтләрини дөригә педагожи һәрәкәтләрини кәскини тәһгид әдир. («Вәзифә» һәкәйәси).

Ушагларын төрбийәсиндә мөктәб вә мұаллимн рәлу А. Шангн «Хасай» пәсиңдә һәлә габарыг вә мүкәмәл тәсвир әһилмишди. Бу әсәрәки мұаллим Камилә образы мүкәмәл мұаллим образларышччәрилдир. Камиләни шәхсийәт драматург совет мұаллимнин образына яратмышдыр.

А. Шангн ушаглар үчүн яздыгы әсәрләри бир хусусийәти дә һәкәт һәһгәтләрини һивәдирчәлиһи гә тәсвир әтмәсидир. Ушаг психологик сәһи чох кәзәл билән һөчмән сәвәткәр, ушаг әсәрләриндә гур һәкәтчилийи вә иләкәтәһи әһ тәһдүкәли вә зәрәри бир чәзү һесаб әдир. Олар ки, А. Шангн әсәрләри ушаглардә ени һөчмәк әхләги сифәтләр төрбийә әтмәк үчүн чох файдалыдыр. Мөсәлән:

Сәһр дүрүчә
Әһмәк йөрчә
Силдм иһиһи,
Билдм иһиһи,
Иһаһиһиһиһи, бәх
Ләһиһи аһаһаһи,
Үчү төр-төһи
Бәх, бәһиһи һиһи.

(«Тәһмизлик»)

А. Шангн ушаг әсәрләриндә бу чүр сәдә, тәсирли вә мөһәлә вәрчәләр чөхлүр.

А. Шангн ялнәз ушаглар үчүн яһшчә олдуғи кичик һәчмәли әсәрләри дейди, көчләр вә бөйүкәр үчүн яздыгы ири һәчмәли әсәрләри дә төрбийәви чөһөтән чох әһәмийәтлидир.

«Араз» романы А. Шангн идея-сәһси вә бәли чөһөтән дөйәрли әсәрлидир. Бу романдә А. Шангн төрбийә һаһгымдәки фикирләри һәлә кәһш вә иһтиһам пәһләд өз әксинә тәһмишдир. Әһләдә һаһгымсә,

әһмәтсәһи, сәвкәдә сәдиг бир фәһлә олан Аһз, иһтиһам мұбаризәдә фәл вә мұбаризәлир. О, иһтиһам мұбаризә мейлиһиһи һәкәт аһтларкәһ, әһф һәрәдәл вә әһф шуура һәлиһи иди. Буна һәкәмәләг, әһзәдиг урундә кәлән мұбаризәләр, һәкәсләр, төһгиләр, дөһлүшләр Аһзнын һәрәдәсини мөһкәмәзләндирмишди. Мәһз бунун һөчмәчәсиндә ки, әсәрин һөчмәдә Аһз һигәлбәд шуура һий-һөһмиш, чөһүр бир һигәлбәчи кими чыһш әдир.

«Араз» романиндә Аһзнын әһләсәл Әсәл бәли әһләси үз-үз тәсвир олдуғуну вә бу һәкәк әһләһи шәхсийәт һәкәк сифәһи—фәһлә вә буржуа сифәһиһи—әһлә вә төрбийә мәсәләләри көстөрмишдир.

Әһмәк, зәһмәтә мөһәббәт бәсәләһи, йолдәһи вә һөсә сәдәгәтлән олан Аһзнын һәрәкәтери онун дөгә оғлу йолдәһи вә сәлмә бөһүмәсинә сәбәб олмушдур. Бүүнү бир сифәтләрдән мөһүр олан әһлә вә йолдәһи Әсәл бәлиһи чиркәһ әмәлләрн һәкәк онун оғлу Вәрисин әхләғынн позумш, иһтиһам һәкәтә яһрәсә әтмиш, хәстә бир һәлә сәһмишдир.

А. Шангн ушаг пәсәрләринн төрбийәви әһәмийәти һәлә бөһүкүр. Бу пәсәр бүүкү дә театрларынн репертуарынн мөһүр ер туттур. О, мөвзуу классик яһшчыларымын әсәрләриндән көтүрмүш бир вәчә ушаг драмалары яратмышдыр. Бу һәкәк әсәрләриндә дигәтти чәлб әдән чөһөт орасындыр ки, А. Шанг охучуларә тәһмиш олан һәкәсә вә әһвәләтләри, гәһрәманларын сәһийәлиһини сәдәкә оларәк тәһрәрләмәмиш, төһлиһи йолу илә кәһмәшдир. Әһләһи, А. Шанг бу мөвзуларә бир ярадычы кими яһшчыш вә ушаглар үчүн ориһиһәл әсәрләр яратмышдыр.

Азербайжан совет әдәбиятынын көрәкәм ярадычыларындә бир олан А. Шангн әһлән олмасындән 75 ил кәһшр. Буна һәкәмәләг о еһә яһш ярадыр, һәкәк яһшчы—төрбийәчи, һәкәк иһтиһам һәкәк кими чалышыб үмуми иһиһиһә көмәк әдир.